

IFLA-ine SMJERNICE ZA PRIKAZ SUČELJA JAVNO DOSTUPNIH KNJIŽNIČNIH RAČUNALNIH KATALOGA

IFLA GUIDELINES FOR OPAC DISPLAYS

Ana Barbarić

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za informacijske znanosti, Katedra za bibliotekarstvo

e-mail: abarbari@ffzg.hr

Sažetak

Osnovna je zadaća *Smjernica za prikaz sučelja javno dostupnih knjižničnih računalnih kataloga (OPAC-a)* poboljšanje pristupa informacijama sadržanim u bibliografskim zapisima takvih kataloga. IFLA-ina Sekcija za katalogizaciju, potaknuta mnogobrojnim problemima na koje krajnji korisnici nailaze pri pretraživanju OPAC-a, započela je izradom *Smjernica* 1997. godine. Kako se konačan tekst dokumenta još uvijek dorađuje, u ovom je radu prikazana povučena inačica iz 1999. godine. Ona donosi popis i razradu načela i preporuka koji se isključivo odnose na oblikovanje sučelja OPAC-a. U prikazu veći je naglasak stavljen na općenitija načela nego li na specifičnije preporuke, koje vrlo lako mogu postati ograničavajuće.

Ključne riječi: OPAC, oblikovanje sučelja OPAC-a, prikaz bibliografskih zapisa, IFLA-ine Smjernice za prikaz sučelja javno dostupnih knjižničnih računalnih kataloga

Summary

Guidelines for OPAC Displays is a document whose basic task is to improve access to information included in bibliographical records of online public access catalogues (OPACs). IFLA's Section for Cataloguing started developing Guidelines in 1997, stimulated by numerous problems confronted by end users while searching OPACs. As the final text of the document is still being modified, this paper represents a review of the withdrawn version from 1999. It presents a list and elaboration of principles and recommendations which refer exclusively to OPAC display design. This review emphasizes general principles rather than more specific recommendations which can easily become limiting.

Keywords: OPAC, OPAC interface design, display of bibliographic records, IFLA Guidelines for OPAC displays

Uvod

Velike su razlike među postojećim javno dostupnim knjižničnim računalnim katalozima.¹ One, između ostalog, obuhvaćaju različite dosege takvih kataloga kao i nejednake

¹ Izraz javno dostupan knjižnični računalni katalog pokušaj je prijevoda razriješenog akronima OPAC (Online Public Access Catalogue). Engleski akronim ću, ipak, upotrebljavati u daljnjem tekstu zbog njegove kratkoće i opće prihvaćenosti u hrvatskoj bibliotekarskoj literaturi.

stupnjeve složenosti njihovih funkcionalnih svojstava, te neujednačenu terminologiju i načine pružanja pomoći korisniku. Takve razlike razumljive su u svjetlu povijesti razvoja OPAC-a. Prve su sustave stvarali i njihov razvoj nadgledali programeri u pojedinim knjižnicama. Ubrzani razvoj informacijske tehnologije doveo je do nastanka pravog tržišta programskih rješenja za knjižnice na kojem se različiti proizvođači natječu u ponudi sustava čiji OPAC-i nastoje biti što razumljiviji i jednostavniji za korištenje. Budući da izbor odgovarajućeg programskog rješenja za OPAC uvelike uvjetuje kvalitetu usluga knjižnice, nametnula se potreba za odgovarajućim uputama koje bi taj izbor olakšale. Takve bi upute, ujedno, predstavljale veliku pomoć i proizvođačima, kao i trgovcima programskim primjenama za knjižnice. No, s druge je strane skoro nemoguće ograničavati ili pak propisivati izbor tehnoloških platformi za izradu OPAC-a. Svakodnevni napredak računalne tehnologije i različite potrebe različitih knjižnica samo su dva najočitija razloga. Vjerovatno je to usmjerilo IFLA-u prema izradi dokumenta koji donosi upute za oblikovanje sučelja OPAC-a. Takav razvoj događaja ne iznenađuje ako povežemo rasprostranjenost OPAC-a, kao i već prije spomenute razlike među pojedinim takvim katalogizacijama, s IFLA-inim djelovanjem na području izradbe i provedbe standarda i smjernica bibliotekarske struke.

Radna grupa zadužena za sastavljanje *Smjernica za prikaz sučelja javno dostupnih knjižničnih računalnih kataloga* (*Guidelines for OPAC Displays*) osnovana je na 63. IFLA-inoj konferenciji u Kopenhagenu 1997. godine.² Odjel za bibliografsku kontrolu imenovao je članove Radne grupe. Članovima Sekcije za katalogizaciju dodijeljena je vodeća uloga, a u njezin su rad uključeni i članovi Sekcije za bibliografiju, Sekcije za klasifikaciju i označivanje te Sekcije za informacijsku tehnologiju. U projektu sudjeluju i komentatori pozvani iz ostalih IFLA-inih sekcija i radnih tijela. Dorothy McGarry imenovana je predsjednicom, a Martha M. Yee stručnom savjetnicom kojoj je dodijeljena zadaća izrade nacrt *Smjernica*. Pri tome su aktivno sudjelovali i ostali članovi Radne grupe, kao i komentatori.³ Gotovo dovršen nacrt *Smjernica* bio je predmetom rasprave na sastanku održanom tijekom 64. IFLA-ine konferencije u Amsterdamu 1998. godine. Uzevši u obzir dobivene komentare, M. M. Yee priredila je novu verziju teksta koji je objavljen na IFLANET-u krajem studenog 1998. godine.⁴ Na taj je način široj bibliotekarskoj javnosti omogućeno kritičko ocjenjivanje teksta i slanje daljnjih komentara, prijedloga i primjedbi. Oni su se primali do kraja mjeseca travnja 1999. godine. Nakon toga slijedila je rasprava o pristiglim reakcijama. Ona je održana u sklopu 65. IFLA-ine konferencije u Bangkoku u kolovozu 1999. godine. Na istom je skupu izlaganje o komentiranom tekstu *Smjernica* održala M. M. Yee.⁵ Dotični se tekst, bez ikakvih izmjena koje bi bile uzrokovane zaprimljenim komentarima, mogao naći na IFLANET-u još godinu dana. Nakon 66. IFLA-ine konferencije u Jeruzalemu 2000. godine, *Smjernice* su "skinute" s IFLANET-a uz objašnjenje da će njihova

² Yee, Martha M. Guidelines for OPAC displays : proceedings of the 65th IFLA Council and General Conference, Bangkok, Thailand, August 20-August 28, 1999. <http://www.ifla.org/TV/ifla65/papers/098-131e.htm> (2000-04-11).

³ Isto.

⁴ Witt, Maria. Section on cataloguing : report of the activities 1998/1999 : proceedings of the 65th IFLA Council and General Conference, Bangkok, Thailand, August 20-August 28, 1999. <http://www.ifla.org/TV/ifla65/papers/092-80e.htm> (2000-05-01).

⁵ Yee, Martha M. Nav. dj.

nova verzija biti objavljena čim bude dovršena. Ovaj je put za sastavljanje teksta, u koji će se uvrstiti brojne primjedbe, zadužena Dorothy McGarry.

Za kraj uvodnog dijela, možda nije na odmet još jednom naglasiti da je IFLA, unatoč dugotrajnom nastajanju ovog dokumenta, vrlo zainteresirana za stvaranje preporuka za oblikovanje sučelja OPAC-a. To bi uvelike olakšalo nastajanje novih, ili preoblikovanje već postojećih, javno dostupnih knjižničnih računalnih kataloga, a sve u cilju poboljšanja pristupa informacijama krajnjih korisnika. Zbog toga je, uza suradnju s ostalim stručnim zajednicama zainteresiranim za istu problematiku, izuzetno važno stvarati takve OPAC-e koji će u potpunosti iskoristavajući sve svoje mogućnosti, uspjeti ispuniti zadaće koje se očekuju od takva kataloga.

Svrha i struktura Smjernica

Sekcija za katalogizaciju u svom je *Srednjoročnom programu*,⁶ koji se odnosi na razdoblje od 1998. do 2001. godine, kao jedan od ciljeva svoga djelovanja navela razvoj standarda za sučelja koji bi jamčili bolji pristup informacijama sadržanim u javno dostupnim knjižničnim računalnim katalozima. Tu je zadaću moguće ostvariti uza suradnju s ostalim organizacijama koje se bave izradom važećih standarda. Kao prvi korak u ostvarivanju tog cilja, Sekcija je izradila *Smjernice za prikaz sučelja javno dostupnih knjižničnih računalnih kataloga*.⁷ Svrha je *Smjernica* stvaranje određenih preporuka koje bi utjecale na poboljšanje kvalitete OPAC-a. One su primjenjive na sve tipove OPAC-a, uključujući WebPAC-e, kao i one s grafičkim korisničkim sučeljima (GUI), te sučeljima utemeljenim na standardu Z39.50.⁸ Ovaj dokument donosi, isključivo, preporuke za prikaz kataložnih informacija. To znači da u njemu ne možemo pronaći nikakve konkretne upute za oblikovanje ostalih sučelja knjižnično-informacijskog sustava. Riječ je, na primjer, o sučeljima podsustava posudbe, nabave, knjižnične statistike i slično. No ipak, opće preporuke u *Smjernicama* uzimaju u obzir činjenicu da izvjesne informacije iz ostalih podsustava mogu itekako biti značajne korisniku. Podaci o tome je li željena građa trenutačno posuđena ili je nedostupna iz nekih drugih razloga, na primjer radi uveza, samo su neki od dijelova zapisa knjižnično-informacijskog sustava potencijalno zanimljivih korisnicima.

Potrebno je naglasiti da *Smjernice* ne donose nikakve upute o sučeljima preko kojih se pruža pomoć korisniku (*help screens*), kao ni o metodama pretraživanja, nazivima naredbi i funkcija. Zbog toga nije istaknuta razlika između pristupa preko izbornika (*menu-mode access*) i pristupa preko naredbi (*command-mode access*). Prvi način pristupa uobičajan je u katalozima s grafičkim korisničkim sučeljima, kao i u WebPAC-ima. U *Smjernicama* je, ipak, istaknuto kako pristupom preko izbornika korisnik obično mora "proći" kroz mnogo više ekrana kako bi došao do željenog rezultata, a svaki od tih ekrana dio je pojedinog prikaza sučelja.⁹

⁶ International Federation of Library Associations and Institutions. Section on Cataloguing. Medium term programme : 1998-2001. <http://www.ifla.org/VII/s13/annual/med2001.htm> (2000-05-01).

⁷ Guidelines for OPAC displays : prepared for the IFLA Task Force on Guidelines for OPAC displays by Martha M. Yee. <http://www.ifla.org/VII/s13/guide/opac.htm> (2000-05-01).

⁸ Yee, Martha M. Nav. dj.

⁹ Guidelines for OPAC displays, str. 4.

Ovaj dokument nudi preporuke za oblikovanje sučelja koja se automatski nude korisniku (*display defaults*) prije nego što je on izabrao neku drugu ponudenu opciju. *Smjernica*-ma se nisu željele ograničavati mogućnosti razvoja različitih načina naprednog pretraživanja. Radna grupa zadužena za nastajanje ovih uputa bila je svjesna činjenice da ih mnogi postojeći sustavi neće biti u stanju primijeniti. Zbog toga je izražena nada da će se *Smjernice* uzimati u obzir pri izradi novih programskih podrški za knjižnice, kao i pri razvoju postojećih.¹⁰

Smjernice su podijeljene na načela i preporuke. Načela predstavljaju opće tvrdnje o ciljevima ovog dokumenta. Ona su sročena tako da osiguravaju kontekst i logički temelj na kojem su stvarane preporuke. Zbog toga se njima treba koristiti u situacijama u kojima se nije moguće pozvati na specifičnije preporuke. One su, pak, zamišljene kao ostvarenje načela u praksi. Na neki se način, može reći da načela odgovaraju na pitanja koja započinju sa "zašto", dok preporuke daju odgovore na ona koja počinju s "kako".¹¹

U *Smjernicama* se nije pokušala razriješiti dvojba o idealnoj vrsti pretraživanja u OPAC-ima. Naglašeno je da upravo o tome uvelike ovise rezultati do kojih dolazi korisnik. Zbog toga su nabrojene četiri najčešće vrste pretraživanja u danas postojećim javno dostupnim knjižničnim računalnim katalozima:

- pretraživanje prema ključnim riječima unutar odrednica (*keyword-within-heading searching*),
- pretraživanje slijeva nadesno prema točnom redoslijedu (*left-to-right-exact-beginning searching*),
- pretraživanje preko određenog izraza (*phrase searching*),
- pretraživanje prema ključnim riječima unutar zapisa (*keyword-within-record searching*).¹²

U prvoj od nabrojanih vrsta pretraživanja, korisnik unosi ključne riječi koje sustav uspoređuje s odrednicama bez obzira na redoslijed riječi u njima. Nasuprot tome, pri drugoj vrsti pretraživanja, sustav kao željene rezultate prepoznaje samo one odrednice u kojima redoslijed riječi točno odgovara redoslijedu riječi u korisničkom upitu. Kod pretraživanja preko određenog izraza, korisnik unosi skup znakova koje sustav uspoređuje s odrednicama ili drugim poljima u bibliografskom zapisu i to prema točnom redoslijedu korisničkog unosa, zanemarujući pri tome redoslijed riječi u poljima ili odrednicama. Pri pretraživanju prema ključnim riječima unutar zapisa korisnik unosi ključne riječi koje sustav, bez obzira na njihov redoslijed, uspoređuje sa svim riječima unutar cijelog bibliografskog zapisa ili samo pojedinih polja, na primjer svih polja s naslovima. Iako ove *Smjernice* neposredno ne govore o vrstama pretraživanja, preporučeno je da odabir bude u skladu s oblikovanjem sučelja i prikazom rezultata.¹³ Time se žele izbjeći situacije u kojima bi pretraživi segmenti zapisa izostali sa sučelja s dobivenim rezultatima pretraživanja.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Isto. Str. 6.

¹³ Isto.

Pri izradi ovog dokumenta uzeti su u obzir sljedeći standardi:

- Pariška načela,
- svi ISBD-ovi (uključujući i posljednji objavljeni - ISBD(ER) iz 1997. godine),
- AACR2R,
- *Functional Requirements for Bibliographic Records*,
- MARC21,
- UNIMARC,
- *Smjernice za izradu preglednih kataložnih jedinica i uputnica* i
- *Smjernice za izradu predmetnih preglednih kataložnih jedinica i uputnica*.¹⁴

Kao što možemo primijetiti, *Smjernice za prikaz sučelja javno dostupnih knjižničnih računalnih kataloga* oslanjaju se, gotovo isključivo, na IFLA-ine standarde, što ukazuje da se u dotičnom dokumentu ne govori o računalnoj tehnologiji koja uvjetuje tehnološku platformu OPAC-a.

Načela

Redoslijed načela iznesenih u *Smjernicama* zasniva se na njihovoj općenitosti. Općenitija načela prethode specifičnijima. Jednako tako, načela koja se odnose na prikazivanje odrednica prethode onima koja se tiču prikaza bibliografskog zapisa. Ukupno je navedeno trideset načela:

- načelo 1 - ispunjavanje zadataka kataloga,
- načelo 2 - načelo odrednica,
- načelo 3 - predviđanje opsežnih pretraživanja,
- načelo 4 - prikazivanje svega onog što je bilo pretraživano,
- načelo 5 - naglašavanje autora, djela ili predmeta u prikazu rezultata u skladu s onim što je korisnik tražio,
- načelo 6 - prikazivanje, razvrstavanje i označivanje odvojene su i neovisne funkcije,
- načelo 7 - omogućavanje prikaza uputnica,
- načelo 8 - poštivanje redoslijeda dijelova odrednica,
- načelo 9 - prikazivanje potpolja po redoslijedu kojeg je izradio katalogizator,
- načelo 10 - uvažavanje indikatora i znakova koji utječu na redanje,
- načelo 11 - omogućavanje sažetog prikaza rezultata,
- načelo 12 - omogućavanje logičnog sažimanja,
- načelo 13 - omogućavanje logičnog razvrstavanja,
- načelo 14 - održavanje priključenosti odrednice pripadajućem bibliografskom zapisu,
- načelo 15 - odrednice se ne skraćuju,
- načelo 16 - prikazivanje djela o traženom autoru ili djelu, kao i djela povezanih s traženim autorom ili djelom,

¹⁴ Yee, Marta M. Nav. dj.

- načelo 17 - prikazivanje djela o traženom žanru ili obliku,
- načelo 18 - prikazivanje serijskih publikacija koje su promijenile naslov,
- načelo 19 - prikazivanje hijerarhijskog odnosa između predmetnica i njihovih pododrednica,
- načelo 20 - prikazivanje hijerarhijskog odnosa između korporativnih odrednica i njihovih pododrednica,
- načelo 21 - prikazivanje hijerarhijskog odnosa između publikacije i njenih sastavnica,
- načelo 22 - prikazivanje hijerarhijskog odnosa između klasifikacijskog broja i cijele klasifikacije,
- načelo 23 - izbjegavanje ponavljanja,
- načelo 24 - osvjetljavanje nađenih pojmova koji odgovaraju traženima,
- načelo 25 - ISBD je međunarodni standard za prikazivanje zapisa,
- načelo 26 - nudi potpuni prikaz svakog pojedinog zapisa kao prve mogućnosti,
- načelo 27 - oblikovanje sučelja OPAC-a u skladu s potrebama prevladavajuće skupine korisnika,
- načelo 28 - dopuštanje prikaza MARC zapisa,
- načelo 29 - zapisi se ne smiju množavati zbog prikazivanja,
- načelo 30 - podržavanje međunarodnih standarda za prikaz dijakritičkih znakova, posebnih znakova, nelatiničkih pisama i pisama u kojima se piše zdesna nalijevo.

M. M. Yee ističe kako se načela mogu grupirati na više različitih načina uvjetovanih različitim informacijskim potrebama. Shema prikazana u *Smjernicama* samo je pokušaj kojim se međunarodnoj bibliotekarskoj zajednici željelo olakšati komentiranje dokumenta:¹⁵

- načela utemeljena na međunarodnim standardima - 1, 25, 30
- načela koja povezuju pretraživanje s prikazom rezultata - 2, 4, 5, 7
 - osvjetljavanje nađenih pojmova koji odgovaraju traženim – 24,
- načela koja propisuju prikazivanje odrednica - 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 15, 23, 24, 30
 - priključenost odrednica bibliografskim zapisima – 14
 - sažimanje – 12
 - elementi odrednica - 8, 9, 10, 13
- načela koja propisuju odnose među odrednicama:
 - hijerarhijski odnosi među odrednicama - 19, 20, 21, 22
 - veze među odrednicama serijskih publikacija - 18
 - sindetička struktura – 7
 - prikazivanje djela povezanih s upitom - 16, 17
 - ponavljanje – 23
 - razvrstavanje odrednica - 6, 8, 10, 13
 - kraćenje odrednica – 15
- načela koja propisuju skupni prikaz bibliografskih zapisa - 3, 6, 11, 12, 13, 24

¹⁵ Guidelines for OPAC displays. Nav. dj. Str. 4.

- načela koja propisuju prikaz pojedinačnog zapisa - 1, 4, 9, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30
- kratak pregled i sažimanje prikaza - 2, 3, 6, 8, 9, 10, 23.

Ukupno gledajući, mogu zaključiti da bi poštivanje prikazanih načela svakako pridonijelo poboljšanju kvalitete OPAC-a. Daljnji, vjerovatno brzi, razvoj tehnologije mogao bi utjecati na promjene u strukturi takvih kataloga te bi, po mom mišljenju, bilo dobro da u novoj verziji ovog dokumenta načela budu općenitije oblikovana i stoga više usmjeravajuća, a manje ograničavajuća. Konkretni problemi trebali bi se rješavati u okviru specifičnih preporuka, čiji bi se sadržaj vrlo često morao nadopunjavati u skladu s razvojem tehnologije.

Preporuke

Drugi dio *Smjernica* čine preporuke koje su podijeljene na opće i posebne. Prva opća preporuka naglašava da prvo sučelje s kojim se korisnik susreće pri korištenju OPAC-a treba automatski ponuditi najbolji mogući način pronalaženja odgovora na sljedeća korisnička pitanja:

- a) pitanje o djelima određenog autora,
- b) pitanje posjeduje li knjižnica određeno djelo čiji su autor i naslov poznati korisniku (pri pretraživanju korisniku se treba ostaviti mogućnost odabira bilo jedne bilo druge opcije),
- c) pitanje o djelima vezanim uz određeni predmet, uključujući djela o osobama, mjestima, drugim djelima itd., te, isto tako, uključujući i pitanja o djelima određenog oblika ili žanra.

Opće preporuke naglašavaju važnost odrednica pri pretraživanju OPAC-a, te propisuju grupni prikaz odgovarajućih odrednica (odgovarajućih u odnosu na korisnički upit) prije prikaza samih zapisa.

Posebne preporuke slijede opće i podijeljene su u sedam skupina, a tiču se

1. imena,
2. djela,
3. predmeta,
4. djela o žanru ili obliku i primjera odrednica za žanr ili oblik,
5. klasifikacije,
6. pretraživanja po naslovu i
7. pretraživanja bibliografskog zapisa prema ključnim riječima unutar zapisa i pretraživanja preko određenog izraza.

Budući da su preporuke definirane kao pokušaj ostvarenja pojedinih načela u praksi, možda bi njihovo međusobno povezivanje pridonijelo boljoj preglednosti ovog dokumenta. Razdvojeno predstavljanje načela i preporuka u posebnim poglavljima dovodi do nepotrebnih ponavljanja, kao i do rascjepkanosti rješenja problematike prikaza bibliografskih zapisa u OPAC-ima.

Zaključak

Na kraju ovoga kratkog pokušaja prikaza *Smjernica* mogu zaključiti da se na tom IFLA-inom dokumentu još mora raditi. Do takvog je zaključka, uostalom, došla i šira bibliotekarska zajednica nakon upoznavanja s tekstom dokumenta. Moja se osnovna zamjerka odnosi na isuviše česta ponavljanja i preklapanja između načela i preporuka. Isto tako smatram da bi načela trebala biti sročena još općenitije, s većim naglaskom na teorijska uporišta katalogizacije iz kojih proizlazi ispunjavanje zadaća kataloga. Preporuke bi pak trebale biti raznovrsnije i odgovorati na znatno više konkretnih problema koji se javljaju u postojećim OPAC-ima.

Literatura

- Guidelines for OPAC displays : prepared for the IFLA Task Force on Guidelines for OPAC displays by Martha M. Yee. <http://www.ifla.org/VII/s13/guide/opac.htm> (2000-05-01).
- International Federation of Library Associations and Institutions. Section on Cataloguing. Medium term programme : 1998-2001. <http://www.ifla.org/VII/s13/annual/med2001.htm> (2000-05-01).
- Witt, Maria. Section on cataloguing : report of the activities 1998-1999 : proceedings of the 65th IFLA Council and General Conference, Bangkok, Thailand, August 20-August 28, 1999. <http://www.ifla.org/IV/ifla65/papers/092-80e.htm> (2000-05-01).
- Yee, Martha M. Guidelines for OPAC displays : proceedings of the 65th IFLA Council and General Conference, Bangkok, Thailand, August 20-August 28, 1999. <http://www.ifla.org/IV/ifla65/papers/098-131e.htm> (2000-04-11).